

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО МОНІТОРИНГУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Пушкар Т. А., к.е.н., доцент

Склярчук Н. І., к.е.н., доцент,

Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова

Анотація. У статті розглянуті основні принципи побудови системи моніторингу зовнішньоекономічної безпеки. Проаналізовано місце і роль зовнішньоекономічної безпеки у період створення глобального економічного середовища. Наведено найбільш поширені визначення зовнішньоекономічної безпеки регіону. Зовнішньоекономічну безпеку регіону визначено як сукупність факторів соціально-економічного розвитку регіону, яка дозволяє йому максимально повно реалізувати свої економічні інтереси у зовнішньоекономічній сфері на основі ефективного використання міжнародного поділу праці і спеціалізації територій. Обґрунтовано, що моніторинг зовнішньоекономічної безпеки повинен містити наступні складові: моніторинг загроз зовнішньоекономічної безпеки; моніторинг рівня зовнішньоекономічної безпеки; моніторинг ефективності заходів із підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки. Запропоновані напрями, враховані у концептуальній схемі моніторингу зовнішньоекономічної безпеки, яка представлена у статті. Окреслено основні загрози зовнішньоекономічній безпеці регіону, серед яких найбільш вагомими є зміна кон'юнктури на міжнародних ринках; зростання цін на енергоносії, зниження обсягів експорту енергоносіїв; скорочення імпорту продовольства, зростання цін на імпорту; зростання цін на новітніх технологій і високотехнологічної продукції; залежність від обсягів іноземних інвестицій; зміни геополітичних і економічних орієнтирів регіонів і держав – партнерів; активізація процесів зовнішньої міграції. Система моніторингу включає регіональні економічні інтереси; принципи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; кожну із складових економічної безпеки, в якій проявляється захист регіональних економічних інтересів; визначені загрози і індикатори, які їх характеризують; визначені порогові значення індикаторів; заходи із зниження загроз реалізації регіональним економічним інтересам. При проведенні моніторингу для визначення рівня економічної безпеки пропонується використовувати систему індикаторів зовнішньоекономічної безпеки регіону, для яких запропоновано порогові значення.

Ключові слова: регіон, економічні інтереси, загрози, інтеграція, зовнішньоекономічна безпека.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси і активні кроки щодо повноправного членства у ЄС повинні базуватися на економічній незалежності та економічному суверенітеті, збереженні національних особливостей, розробці свого, унікального шляху становлення сильної національної економіки. Глобалізація стала логічним підсумком розвитку світового господарства, яке, починаючи з середини 80-х рр. ХХ ст., характеризується надзвичайно високими темпами зростання міжнародної торгівлі товарами, послугами, капіталом, інформацією, робочою силою, тобто активізацією всіх форм міжнародних економічних відносин на всіх рівнях: мікроекономічному, регіональному, національному, міжнародному. Виходячи з цього, значна кількість вчених зводять глобалізацію до зростання економічної відкритості національних економік, лібералізації національних торговельних режимів, формуванню глобальних фінансового і валютного ринків і розвитку всесвітньої інформаційної мережі, що не може не впливати на підвищення рівня взаємозалежності національних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів, прикордонного і транскордонного співробітництва в умовах поглиблення глобалізації присвячена значна кількість праць провідних українських вчених: П. Беленького, О. Білоруса, Н. Кухарської, Н. Мікула, В. Новицький та інш.

Теоретико-методологічні питання економічної безпеки, створення системи її формування та забезпечення, оцінки впливу різноманітних чинників на економічну безпеку національної економіки та її регіонів, а також важливої складової – зовнішньоекономічної безпеки, розглядаються в працях українських вчених: Я. Базилюка, І. Бінька, З. Варналія, О. Власюка, Б. Губського, Т. Клебанової, М. Кизима, В. Мунтіяна, Т. Пушкар, В. Шлемка [1–7].

Зовнішньоекономічна безпека стає визначальним елементом формування системи економічної безпеки в сучасному світі. Функціонуючи як відкрита складна система, регіональний господарський комплекс підпадає під вплив зовнішнього середовища,

яке формуються не лише на міжнародній арені, але і в процесі реалізації міжрегіонального співробітництва у країні. Протягом років незалежності регіонам країни потрібно було сформувати нову систему господарських зв'язків, змінювати орієнтацію економічних інтересів, створювати нові стійкі партнерські відносини, але сучасні тенденції демонструють протилежні тенденції.

Невирішені складові загальної проблеми. Значну загрозу національній і економічній безпеці країни і регіонів становить посилення сепаратистських настроїв, які провокують розшарування суспільства і соціальну диференціацію регіонів. Промисловий схід і сільськогосподарських захід періодично стають ключовим питанням політичних спекуляцій, підсилюючи соціальну напругу в суспільстві та, таким чином, активізуючи дію внутрішніх загроз економічній безпеці. Складності ефективного розвитку спеціалізації регіонів, соціальна напруга, яка підсилюється нерозвиненими ринками праці і активними міграційними процесами в них (як міжрегіональною, так і міжнародною міграцією з негативним сальдо), створюють значні загрози не тільки конкретним регіонам, але і широкому колу інших регіонів, з якими вони мають сформовані господарські зв'язки. Зменшення виробництва в регіонах, які мають найбільшу питому вагу в валовому внутрішньому продукті країни, знижує можливості реалізації соціальних програм в регіонах, скорочує витрати уряду, не дає можливості здійснювати державне інвестування. А посилення економічного тиску зі сторони країн-сусідів лише посилює зазначені негативні тенденції.

Таким чином, в складній системі забезпечення економічної безпеки регіону підвищується актуальність питання зовнішньоекономічної безпеки регіону, яке повинне розглядатися не тільки як безпека від впливу факторів міжнародного середовища, так і негативного впливу міжрегіональних факторів.

Формулювання цілей статті. Цілями статті є визначення місця і значення зовнішньоекономічної безпеки в системі економічної безпеки регіону, а також обґрунтування основних принципів моніторингу її рівня.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, зовнішньоекономічна безпека є поняттям, яке на нашу думку, найменш досліджене при вивченні питань економічної безпеки. Найчастіше визначають поняття міжнародної безпеки як складової національної безпеки. Більшість авторів найвагомішими за впливом на стан економічної безпеки на регіональному рівні вважають економічну, соціальну, демографічну, екологічну й науково – технологічну складові.

Визначаючи особливості формування економічної безпеки на регіональному рівні значна кількість вчених визначали вагомість внутрішніх факторів. Невизначеність внутрішніх фактори соціально-економічного розвитку створювала найбільш дестабілізуючі загрози економічній безпеці регіонів. Серед основних загроз регіональній економічній безпеці виділяють

нерівномірність економічного розвитку територій, що посилює соціально-економічні диспропорції розвитку регіонів, деінструалізація окремих регіонів, занепад галузей економіки, зростання регіональної диференціації рівень життя населення [4, с.8].

Серед вагомих внутрішніх загроз виділяють також низький технологічний рівень галузей національної економіки, неефективне використання науково-технічного потенціалу, зруйнування системи відтворення виробничого потенціалу, внаслідок як необґрунтованої регіональної політики, так і у відсутності вагомих дій щодо створення сприятливого інвестиційного клімату, зростання витрат виробництва, низька конкурентоспроможність національної економіки.

Загрози, що виникають у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, у зростаючому ступені визначають загальні параметри безпеки, що характерно для усіх країн з високим відношенням зовнішньоекономічного обороту до ВВП. Зовнішньоекономічна безпека, таким чином, усе більш ототожнюється із загальною економічною безпекою [6, с.12].

Але зростаючий рівень інтегрованості України у світове господарство, вростання національної економіки і господарських комплексів окремих регіонів у глобалізаційні економічні системи, все більше підвищують значення зовнішніх факторів впливу, які окреслюють можливість протидії регіонів їх негативному впливу і підтримки достатнього рівня зовнішньоекономічної безпеки регіонів.

Зупинимось на визначенні зовнішньоекономічної безпеки, які пропонують дослідники питань економічної безпеки і регіонального розвитку (табл.1).

Отже, зовнішньоекономічна безпека регіону є сукупність факторів соціально – економічного розвитку регіону, яка дозволяє йому максимально повно реалізовувати свої економічні інтереси у зовнішньоекономічній сфері на основі ефективного використання міжнародного поділу праці і спеціалізації територій.

У сучасних умовах активної інтеграції країни у світовий економічний простір на регіональному рівні не вистачає ефективного механізму захисту регіональних економічних інтересів і формування дієвих заходів для протидії зовнішнім загрозам.

Таблиця 1 – Теоретико-методичні підходи до визначення зовнішньоекономічної безпеки

№	Автор	Визначення	Джерело
1	Е. Н. Шкарина	Совокупность факторов и условий, характеризующих текущее состояние экономики, стабильность, устойчивость и поступательность движения; с одной стороны степень интегрированности региональной экономики в национальную экономику с другой - степень ее независимости.	[7]
2	Н. В. Дюженкова	Способность региональной экономики функционировать в режиме расширенного воспроизводства, т.е. устойчивого роста, обеспечивая максимально обеспечивая приемлемые условия жизни и развития личности для большинства населения. Способность экономики, с одной стороны противостоять дестабилизирующему воздействию внешних и внутренних социально-экономических факторов, с другой - не создавать угроз для других элементов региона и внешней среды.	[8, с.5]
3	Г. В.Маханько	Отражает экономические интересы региона, прежде всего обеспечение и поддержание достойного уровня жизни населения, эффективного использования экономического потенциала, реализация независимой социально – экономической политики региона, интегрированность в финансовую систему страны.	[9, с.58]
4	В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С.Клебанова	Сукупність його властивостей, що забезпечують досягнення максимального внеску регіону в розвиток національної економіки й забезпеченні економічної безпеки в цілому. Сукупність його властивостей, що забезпечують прогресивний розвиток регіону в умовах дестабілізуючого впливу різного виду загроз.	[10]
5	А. Татаркін, О. Романова	Сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду.	[11]
6	А. М. Сундук	Стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження.	[12]
7	В. В. Кузьменко	Сталий розвиток регіону, який сприяє подальшому вдосконаленню соціально-економічної та екологічної сфер, що узгоджені з загальнонаціональними інтересами, та має дієвий, ефективний механізм виявлення й протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам	[13]
8	И. Ю. Фалинский	Суцність економічної безпеки регіону складається з можливості і здатності його економіки покращувати якість життя населення, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати соціально-економічну і суспільно-політичну стабільність регіону.	[14]
9	О. В. Латута	Состояние экономической системы региона, при котором обеспечивается стабильность и устойчивость экономики, нормальный уровень жизни населения, соответствующий мировым стандартам, и одновременно создаются предпосылки для развития, при воздействиях любых внутренних и внешних угроз.	[15, с.27]

Незважаючи на те, що більшість фахівців у галузі економічної безпеки відмічають пріоритет внутрішніх загроз соціально – економічному розвитку регіону, підвищення

впливу зовнішніх загроз в період глобалізації світових економічних систем потребує особливої уваги саме до забезпечення зовнішньоекономічної безпеки регіонів.

Моніторинг зовнішньоекономічної безпеки повинен відбуватися за декількома основними напрямками:

- моніторинг загроз зовнішньоекономічної безпеки;
- моніторинг рівня зовнішньоекономічної безпеки;
- моніторинг ефективності заходів із підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки.

При проведенні моніторингу загроз серед значної їх кількості визначаються найбільш впливові. Основні загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в процесі поглиблення міжрегіонального співробітництва і зростання рівня лібералізації регіональних економік виникають на основі розвитку взаємозалежностей, які утворюються в процесі інтеграції у європейське та світове співтовариство:

- залежність від змін кон'юнктури на міжнародних ринках;
- залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів;
- залежність від імпорту продовольства;
- залежність від імпорту новітніх технологій і високотехнологічної продукції;
- залежність від обсягів іноземних інвестицій;
- залежність від геополітичних орієнтирів держав – основних зовнішньоторговельних партнерів і держав та їх регіонів, які виступають основними партнерами стосовно прикордонного і транскордонного співробітництва.

Відповідно до визначених зовнішніх залежностей регіонів основними загрозами в реалізації регіональних інтересів і забезпеченні належного рівня зовнішньоекономічної безпеки виступають:

- зміна кон'юнктури на міжнародних ринках;
- зростання цін на енергоносії, зниження обсягів експорту енергоносіїв;
- скорочення імпорту продовольства, зростання цін на імпорт;
- зростання цін на новітніх технологій і високотехнологічної продукції;
- залежність від обсягів іноземних інвестицій;
- зміни геополітичних і економічних орієнтирів регіонів і держав – партнерів;
- активізація процесів зовнішньої міграції.

Концептуальна схема моніторингу зовнішньоекономічної безпеки повинна виступати як складова комплексного моніторингу соціально – економічного розвитку регіонів і рівня їх економічної безпеки (рис. 1).

Система моніторингу включає

- регіональні економічні інтереси;
- принципи забезпечення економічної безпеки як бази реалізації економічних інтересів регіону;
- кожен із складових економічної безпеки, в якій проявляється захист регіональних економічних інтересів;
- визначені загрози та індикатори, які їх характеризують;
- визначені порогові значення індикаторів;
- заходи із зниження загроз реалізації регіональним економічним інтересам.

Порівняльний аналіз методик визначення рівня економічної безпеки регіону дозволив окреслити два найбільш розповсюджених теоретико-методичних підходів:

- на основі інтегральних показників, для яких визначаються порогові значення;
- на основі системи індикаторів, в якій для кожного з індикаторів визначено порогове значення.

При проведенні моніторингу для визначення рівня економічної безпеки пропонується використовувати систему індикаторів зовнішньоекономічної безпеки регіону (табл. 2). Система індикаторів базується на чітко визначених найбільш вагомих загрозах зовнішньоекономічній безпеці і описується системою показників, які як найбільш повно кількісно відображають певні ситуації та процеси, що створюють загрози зовнішньоекономічній безпеці регіону. Виходячи із загроз зовнішньоекономічній безпеці і узагальнюючи розглянуті у дослідженні підходи до оцінки зовнішньоекономічної безпеки, моніторинг рівня зовнішньоекономічної безпеки проводиться на основі системи показників зовнішньоекономічної безпеки регіонів та їх порогових значень, перевищення яких може мати негативний вплив не тільки на рівень зовнішньоекономічної безпеки регіону, але і дестабілізувати економічні процеси в регіоні в цілому.

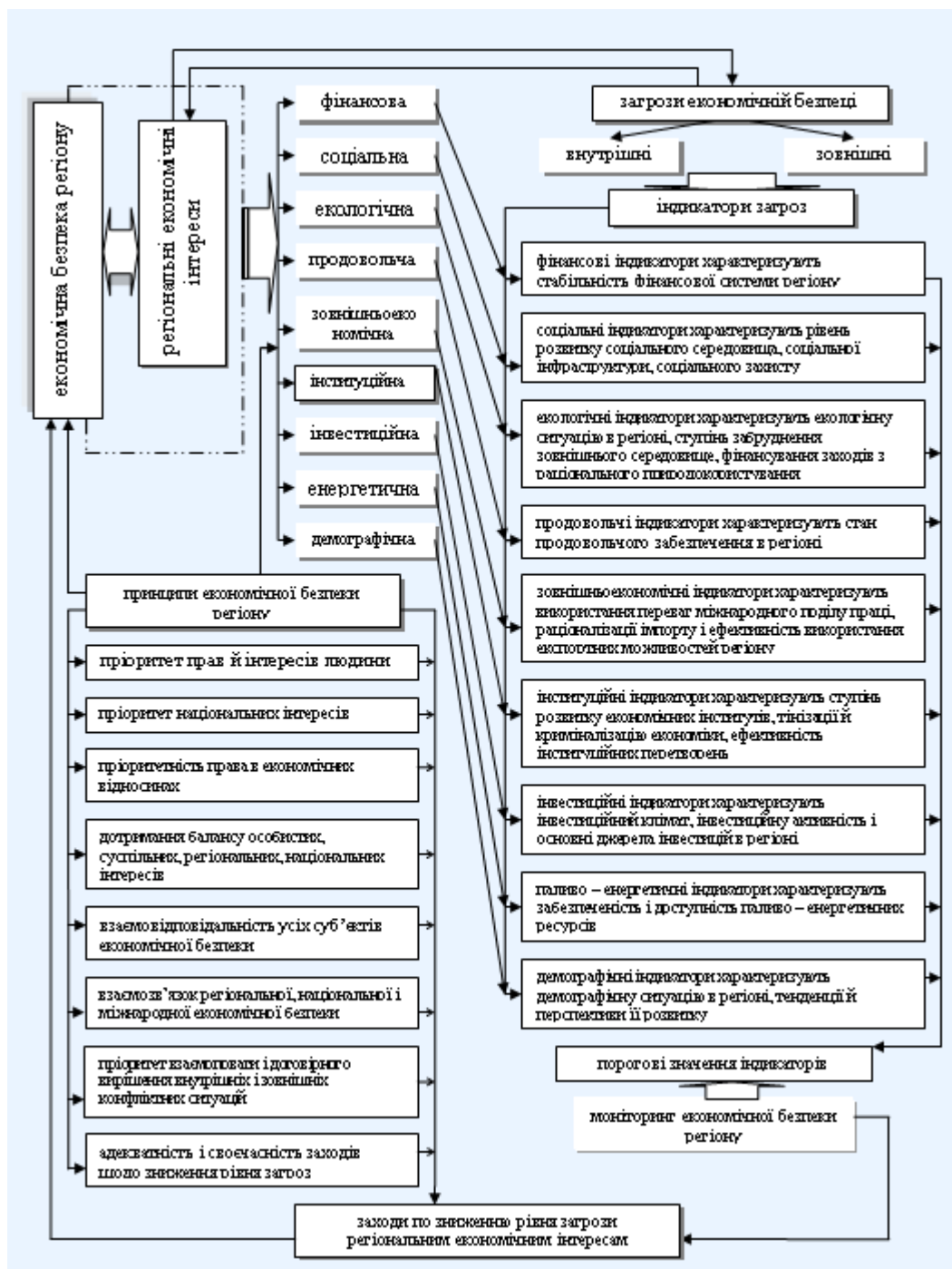

Рисунок 1 – Система моніторингу зовнішньоекономічної безпеки регіону

Таблиця 2 – Характеристика впливу показників зовнішньоекономічної безпеки

Показник	Порогове значення
Рівень падіння ВРП, % на рік	понад 20 -25 % на рік
Зовнішньоторгівельне сальдо послуг регіону, млн. дол.	<0
Зовнішньоторгівельне сальдо товарів в регіоні, млн. дол.	<0
Рівень відкритості економіки регіону, %	понад 80
Питома вага експорту в ВРП, % (експортна квота регіону)	понад 50
Питома вага імпорту в ВРП, % (імпортна квота регіону)	понад 50
Покриття імпорту експортом за товарами	не менше 1

Продовження табл. 2

Показник	Порогове значення
Покриття імпорту експортом за послугами	не менше 3
Покриття експорту імпортом	не менше 1
Інвестиційна квота регіону, %	понад 25 %
Темпи зростання експорту регіону, % на рік	понад 15 %
Темпи зростання імпорту регіону, % на рік	понад 15 %

Висновки. Таким чином, зовнішньоекономічна безпека регіону є невід'ємною складовою системи регіональної економічної безпеки і визначається як її стан регіональної економічної системи, в якому вона в змозі підтримувати рівновагу між світоінтеграційними процесами і рівнем відкритості економіки й економічною незалежністю регіонів, максимально забезпечуючи сталість реалізації економічних інтересів регіонів і протидії зовнішнім загрозам. Визначення зовнішньоекономічної безпеки можливе лише у системі всіх складових соціально – економічного розвитку регіону та його економічної безпеки, як основи розвитку і, в водночас, його прояву.

Основними загрозами зовнішньоекономічній безпеці регіонів виступають зміна кон'юнктури на міжнародних ринках; зростання цін на енергоносії, зниження обсягів експорту енергоносіїв; скорочення імпорту продовольства, зростання цін на імпорту; зростання цін на новітніх технологій і високотехнологічної продукції; залежність від обсягів іноземних інвестицій; зміни геополітичних і економічних орієнтирів регіонів і держав – партнерів.

Моніторинг передбачає комплексне відстеження змін в кожній із компонент, оскільки зміни у будь – якій із складовій значно впливає на стан інших. Для оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки регіонів доцільно застосовувати систему індикаторів рівня зовнішньоекономічної безпеки.

Перелік посилань

1. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку /А. Я. Жаліло// Стратегічна панорама. – №3, 2004. – С. 97-105.
2. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку [Текст] / О. С. Власюк; Нац. ін. – т міжн. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К.; 2008. – 48 с.
3. Концепція економічної безпеки України [Текст] / кер. проекту В. М. Геєць. – Ін-т економічного прогнозування. – К. : Вид-во "Логос", 1999. – 56 с.
4. Білько, І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Текст]: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
5. Клебанова, Т. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование [Текст]: монографія / Т. С. Клебанова, В. С. Пономаренко, Н. Л. Чернова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 144 с.
6. Пушкар Т. А. Особливості економічної безпеки підприємств будівельної галузі / Т. А. Пушкар, К. С. Дяченко // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Зб. наук. праць ХНАДУ. – № 2 (5). – 2013. – Х.: ХНАДУ, 2013. – С. 134-139
7. Шкарина Е. Н. Экономическая безопасность и преодоление угроз в современных условиях / Е. Н. Шкарина // Вестник СевКавГТУ, серия «Экономика». – №3 (11), 2003. – С. 86-92
8. Дюженкова Н. В. Управление экономической безопасностью в современной России : автор. дисс. ... канд. экон. наук. : 08.00.05 / Н. В. Дюженкова. - Тамбов, 2002. - 16 с.
9. Маханько Г.В. Моделирование экономической безопасности региона в контексте управления его ресурсным обеспечением : дисс. ... канд. экон. наук. : 08.00.05 / Г.В. Маханько. – Ставрополь, 2005. – 355 с.
10. Моделивання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство [Текст]: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. – Х., 2006. – 240 с.
11. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин и др. // Вопросы экономики. – 1996. – №5. – С. 78-89.
12. Сундук А.М. Регіональний вимір економічної безпеки України [Текст]: монографія /А. М. Сундук. - К.: Логос, 2007. - 182 с.
13. Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні : авт. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / В. В. Кузьменко. – Донецьк, 2007. - 17 с

14. Фалинский И. Ю. Теневая экономика как угроза экономической безопасности России (на примере Южного Федерального округа России : авт. дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.05 / И. Ю. Фалинский. – М., 2009. – 30 с.

15. Латута, О. В. Математические модели и методы обеспечения экономической безопасности регионов Российской Федерации : [Электронный ресурс] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.13. / Латута О. В. Санкт-Петербургский государственный политехнический университет, СПб., 2003 - 252с.

Стаття надійшла: 21.10.2014 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

УДК 65.012.8

JEL B 490

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНИМ СПІВРОБІТНИЦТВОМ УКРАЇНИ НА СИСТЕМНИХ ЗАСАДАХ

Шемаєв В.М., д.військ.н., професор

Національний університет оборони України ім. І. Черняхівського (м. Київ)

Анотація. Предметом статті є управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом держави, як відкритою системою з компонентами зовнішнього середовища, з метою запобігання реалізації загроз воєнно-економічній та економічній безпеці держави. Метою статті є визначення сукупності взаємодіючих суб'єктів міжнародного воєнно-економічного співробітництва в якості системного комплексу та обґрунтування необхідності управління міжнародним воєнно-економічним співробітництвом в межах певної ситуації на системних засадах. У статті використано системний підхід в якості методології дослідження системи міжнародного воєнно-економічного співробітництва (МВЕС) та її основних елементів. Основними результатами дослідження є висновок щодо необхідності виокремлення підсистеми міжнародного воєнно-економічного співробітництва із системи військово-технічного співробітництва України; розгляд МВЕС із системних позицій в якості об'єкту воєнно-економічної безпеки держави. Запропоновано визначити в якості системного комплексу сукупність взаємодіючих з системою міжнародного воєнно-економічного співробітництва України, як відкритої системи, суб'єктів зовнішнього середовища. Отримані результати можуть бути використані як підґрунтя прийняття управлінських рішень в органах державного управління з питань військово-економічного співробітництва а також при підготовці кадрів у цієї сфері, в наукових дослідженнях з проблем забезпечення економічної та воєнно-економічної безпеки держави. При розгляді основних елементів системи МВЕС України та форм їх взаємодії частково було висвітлено і її структуру, складність якої проявляється у тому, що, по-перше, конкретна діяльність кожного з них відбувається під впливом суб'єктів державного управління експортом зброї; по-друге, кожен з елементів бере власну специфічну участь у побудові та розвитку суспільних, економічних, правових відносин у наведеній сфері. Додатково слід зазначити координаційний характер їх взаємовідносин, які узгоджуються поміж собою на різних функціональних циклах життєдіяльності системи. З метою поліпшення управління взаємовідносинами обґрунтовується необхідність трансформації системного комплексу в метасистему (квазісистему) шляхом переведу ірраціональних міжсистемних взаємодій до переважно раціонального їх типу.

Ключові слова: міжнародне воєнно-економічне співробітництво, системний підхід, системний комплекс, воєнно-економічна безпека, міжсистемна взаємодія.

Постановка проблеми. Сучасна економіка за своєю суттю є міжнародною і базується на міжнародному поділі праці та поділі факторів виробництва між країнами. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах. В цих умовах проблеми забезпечення воєнно-економічної безпеки держави починають здобувати істотно інший характер: зростає масштаб проблем, ступінь їхньої комплексності і складності. При цьому поряд із внутрішніми викликами воєнно-економічній безпеці держави загострюються проблеми, пов'язані із зовнішніми чинниками, які обумовлюють уразливість України, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики.

Зазначене актуалізує необхідність підвищення рівня воєнно-економічної безпеки держави на системних засадах: не тільки за рахунок використання внутрішніх чинни-